

Anu Korhonen

Rauhattomat unet: painajaisten historiaa

Kannattaako historiantutkimuksessa tutkia asioita, joita ei ole oikeasti tapahtunut? Voivatko vaikkapa unet, jotka uneksija toki unissaan kokee mutta joiden suhde ulkoiseen todellisuuteen on hämärä ja välittynyt, auttaa meitä ymmärtämään menneisyyttä? Tarkastelemme tässä teemanumerossa pahojen unien ja painajaisten historiaa ja esitämme, että unilla on paljon annettavaa historiantutkimukselle. Unien historialliseen tutkimukseen liittyy kuitenkin monia käsitteellisiä ja menetelmällisiä haasteita, ja niiden suhdetta menneisyyden ihmisten maailmaan ja kokemuksiin on syytä pohtia kriittisesti.

Kaikissa tämän teemanumeron artikkeleissa poraudutaankin kysymykseen unien ja menneisyyden suhteesta: miten pahoja unia voidaan tutkia historiallisesti ja mitä ne kertovat meille menneisyydestä? Unet ja niiden näkeminen ovat historiallisia ja kulttuurisia ilmiöitä monin tavoin. Unet on ymmärretty ja käsitteellistetty eri aikoina eri tavoin, niitä on käytetty erilaisiin tarkoituksiin ja niitä on merkitty muistiin kullekin ajalle tyypillisellä tavalla. Uneksijan historiallinen merkitystodellisuus tunkeutuu aina mukaan uniin ja niiden selittämiseen: unet liittyvät usein tavalla tai

toisella uneksijan arkielämään, ja myös tapamme ymmärtää ja kertomuksellistaa uniemme sisältöä ovat syvästi kulttuurisia.

Kansainvälisessä historiantutkimuksessa unet ja unikäsitykset ovat olleet viime vuosina kasvavan kiinnostuksen kohteena. Suomalaisten unien historia on lähtenyt liikkeelle hitaammin, mutta kuten tämän teemanumeron artikkelit osoittavat, näkökulmia ja lähestymistapoja menneisyyden unien tutkimukseen kehitetään nyt vauhdikkaasti.¹ Suomen Akatemian rahoittamassa *Pohjoiset painajaiset 1400–2020* -tutkimushankkeessa,² jossa useampi tämän teemanumeron kirjoittajista on ollut mukana, on lisäksi havaittu, että unien historia kiinnostaa yllättävän paljon myös historiaa harrastavaa suurta yleisöä.

Syy unien historian melko hitaaseen heräämiseen on kuitenkin helppo ymmärtää. Unien historiallinen tulkinta on sangen vaikeaa. Hankalin kysymys unien historialliselle tutkimukselle on tietenkin niiden monimutkainen suhde aikansa todellisuuteen. Unisisällöt ja -kokemukset eivät tietenkään ole ”totta” siinä mielessä, että niiden tapahtumat olisivat todella tapahtuneet, mutta niiden tarkastelu voi avata näkyvän menneisyy-

1. Kansainvälisestä unien historiasta ks. esim. Claire Gantet, *Der Traum in der Frühen Neuzeit*. De Gruyter 2010; Helen Groth & Natalya Lusty, *Dreams and Modernity. A Cultural History*. Routledge 2013; Ann Marie Plane, *Dreams and the Invisible World in Colonial New England. Indians, Colonists, and the Seventeenth Century*. University of Pennsylvania Press 2014; Jesse Keskiäho, *Dreams and Visions in the Early Middle Ages. The Reception and Use of Patristic Ideas, 400–900*. Cambridge University Press 2015; Janine Rivière, *Dreams in Early Modern England. Visions of the Night*. Routledge 2017; Jonathan W. White, *Midnight in America. Darkness, Sleep, and Dreams During the Civil War*. The University of North Carolina Press 2017; Bernard Dieterle & Manfred Engel (toim.), *Historizing the Dream. Le rêve du point de vue historique*. Königshausen & Neumann 2019. Suomalaisten unien tutkimushistoriasta ks. Kirsi Kanerva, Kaarina Koski & Marko Lamberg, Suomalaisten unet historian- ja perinteentutkimuksessa. Aineistojen ja muuttuvien näkökulmien jäljillä. *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (2021), 348–360.

2. Tämä erikoisnumero on toimitettu ja osin myös kirjoitettu juuri *Pohjoiset painajaiset 1400–2020* -hankkeen puitteissa. Kiitämme Suomen Akatemiaa työmme mahdollistamisesta.

den uneksijoiden tapoihin merkityksellistä ja ymmärtää unikokemuksiaan. Unista kertovien historian lähteiden etsiminen ja tulkitseminen on sekin haastavaa. Unia on kirjattu muistiin vain sattumanvaraisesti, eikä todella nähtyjä unia voi aina erottaa täysin keksityistä kertomuksista. Ennen modernia unikulttuuria ei myöskään aina ollut selvää, oliko kerrottuja näkyjä nähty valveilla vai unessa. Kerrotut ja muistiin merkityt unet ovat pitkän järjeistämisen tulosta: emme muista uniamme kovin hyvin tai pitkään, ja niiden kertomuksellinen rakenne ja unitapahtumien sisäinen logiikka muodostuvat tyypillisesti vasta jälkikäteisessä tulkinnassa ja kerronnassa. Koska unet eivät toimi arkielämän johdonmukaisuudella ja niiden muuntuminen kirjalliseen säilyneeseen muotoon on muuttuvien tulkintojen tulosta, unet on usein koettu sekä vääristyneeksi että merkityksettömäksi lähdeaineistoksi. Myös unien erityisen henkilökohtainen luonne on voinut estää historianutkijoita ottamasta niitä kovin vakavasti tutkimuskohteena tai lähdeaineistona. Siinä missä unen näkeminen on hyvin yksilöllinen kokemus, unista kertominen tai niiden kirjaaminen tekstiksi on kuitenkin aina sosiaalista ja kulttuurista toimintaa. Muistiin kirjatut unet taas kertovat aihepiireistä ja asioista, jotka on koettu tavalla tai toisella tärkeiksi.

Meillä ei nykyäänkään ole yksiselitteistä jaetua ymmärrystä siitä, mikä lopulta on unien tarkoitus ja merkitys. Myös psykologian alalla, jossa unia on eniten tutkittu, teorioita unien ja unen näön funktioista on monenlaisia.³ Tässä erikoisnumerossa emme yritäkään saavuttaa yhteisymmärrystä unien yleisestä luonteesta, vaan historianutkimukselle luonteenomaisesti lähdemme pohtimaan, mitä unet ovat merkinneet menneisyyden ihmisille, miten niistä on puhuttu ja miten ihmiset ovat omia uniaan tulkinneet. Lähtökohtamme on, että unet ja niiden kertominen kuuluvat arkisen inhimillisen kokemuksen

piiriin ja kertovat menneisyyden ihmisten ajatusmaailmasta, käsityksistä ja niin yksilöiden kuin yhteisöjenkin elämästä.

Omassa populaarikulttuurissamme unia tarkastellaan usein tienä itsetuntemukseen tai jopa omaan alitajuntaan. On ollut myös tyypillistä ajatella, että unet ovat tulleet tällaisen arkisen analyysin kohteiksi vasta 1900-luvun kuluessa ja psykoanalyysin vaikutuksesta. Varhaisempia unikuvauksia lukiessa voi kuitenkin huomata, että unia on myös ennen modernia tulkittu juuri yksilöä luonnehtivassa valossa yllättävänkin samankaltaiseen tapaan kuin itse teemme.⁴ Tämä näkyy esimerkiksi Mia Korpiolan artikkelissa tässä numerossa. On kuitenkin hyvä huomata, että esimodernissa unien yksilöllisen merkityksen pohdinnassa keskitytään usein tarkastelemaan, mitä uni ehkä ennakoii tulevasta, kun taas oman kulttuurimme unien selittäjät tyypillisesti näkevät unien ennemmin ammentavan heidän yksilöllisestä menneisyydestään.⁵ Siinä missä me ymmärrämme unet sisäsyntyisiksi ja yksilöllisiksi, varhaisemmissa unikäsityksissä niiden ajateltiin ainakin osittain olevan ulkopuolisten voimien – esimerkiksi Jumalan, paholaisen, pyhimysten, noitien tai vihamielisten kanssaihmiten – aiheuttamia.⁶ Selkeä ero nykyisten ja vanhempien unikäsitysten välillä on myös se, että unia ei aiemmin tyypillisesti luokiteltu affektiivisin perustein hyviksi ja pahoiksi eikä unien tunnesisältö muutenkaan ollut ratkaisevassa asemassa niitä tulkittaessa. Tärkeämpää oli unien alkuperä ja viesti.

Teemanumerossa tarkastelemme tästä huolimatta juuri rauhattomia ja pahoja unia uuden ajan alusta aina 1900-luvulle asti. Tätä voi perustella sillä, että unien affektiivisuus ei ollut menneisyydenkään ihmisille merkityksetöntä: vaikka tunnelataukset eivät olleet ratkaisevassa asemassa unia luokiteltaessa, unien herättämästä levottomuudesta, pelosta ja kauhusta mainittiin usein niistä kerrottaessa.

3. Psykologisen unitutkimuksen nykysuuntauksia yhdistää peruskäsitys unista valveilla kerätyn informaation kognitiivisena prosessointina. Viime aikoina mielenkiintoa on herättänyt etenkin Antti Revonsuo ja Katja Vallin uhkasimulaatiomalli, ks. esim. Katja Valli & Antti Revonsuo, The threat simulation theory in light of recent empirical evidence. A review. *The American Journal of Psychology* 122:1 (2009), 17–38. Painajaisten psykologiasta ks. Nils Sandman, *Nightmares. Epidemiological Studies of Subjective Experiences*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B osa 432, 2017.

4. Katherine Hodgkin, *Dreaming Meanings. Some Early Modern Dream Thoughts*. Teoksessa Katharine Hodgkin, Michelle O’Callaghan & S. J. Wiseman (toim.), *Reading the Early Modern Dream. The Terrors of the Night*. Routledge 2008, 109.

5. Hodgkin 2008, 109.

6. Plane & Tuttle, Introduction. The Literatures of Dreaming. Teoksessa Ann Marie Plane & Leslie Tuttle (toim.), *Dreams, Dreamers, and Visions. The Early Modern Atlantic World*. University of Pennsylvania Press 2013, 6.

Kokonaisuuden aloittavassa Kaarina Kosken artikkelissa tarkastellaan painajaisen käsitteen monipolvista historiaa sekä kansanperinteen että painettujen lähteiden valossa ja kartoitetaan ikävien unikokemusten menneisyydestä erottuvaa olennaista muutosta: painajaisolennon vähittäistä syrjäytymistä nykyisen painajaisunen tieltä. Vanhemman painajan kiusaavat ja puristavat voimat näkyvät kuitenkin yhä painajaisen epätoivottaviin ja kauhistuttaviin tapahtumiin viittaavassa merkityksessä.

Marko Lambergin artikkelissa sukellaan unien sisältöihin tilallisuuden näkökulmasta ja pohditaan pahoissa unissa koettuja paikkoja varhaismodernien oikeuspöytäkirjojen valossa. Vaikka tilan ja paikan kokemus muodostuu unissa tyypillisesti katkonaisista vaikutelmista ja yllättävistä siirtymistä, varhaismodernit unikerromukset paljastavat mielenkiintoisella tavalla ajan näkemyksiä niin nukkumiseen tarkoitetuista tiloista kuin ihmisten tilan kokemisen rajoista laajemminkin. Lambergin artikkeli toimii näin esimerkkinä siitä, miten unikerromusten sisältö-

■ Kuva 1. Painajaiset ja rauhattomat unet ovat innoittaneet ajan saatossa myös taiteilijoita. Kuvassa Latvialaisen Jāzeps Grosvaldsin maalaus *Painajaisen polku* vuodelta 1916. Lähde: Latvian National Museum of Art / Wikimedia Commons Public Domain.

jen temaattinen tulkinta avaa uusia näkökulmia menneisyyden ihmisen maailmaan.

Mia Korpiolan artikkelissa keskitytään yksittäisen menneisyyden ihmisen, talonpoikaisesta taustasta opintielle lähteneen Pehr Stenbergin 1700-luvulla muistiin merkitsemiin uniin ja hänen niille antamiinsa merkityksiin. Ainutlaatuisia aineistoa tulkitessaan Korpiola liittää Stenbergin laajempaan aikakauden eurooppalaiseen unikulttuuriin ja siinä näkyviin yhtäältä yksilön moraalista itsetuntemusta ja toisaalta unien sosiaalista merkitystä painottaviin suuntauksiin. Korpiolan artikkeli valaiseekin oivallisesti unien subjektiivisen tulkinnan avaamia mahdollisuuksia historiantutkimukselle.

Kirsi Kanerva taas hahmottelee artikkelissaan pahoja unia koskevia käsityksiä 1800-luvun lopun ruotsinkielisen kaunokirjallisuuden valossa. Lähilukemalla ja kontekstualisoimalla Anders Allardtin useita painajaiskuvauksia sisältävää tarinaa Kanerva avaa ajan unikäsitysten ja -uskomusten moniaineksisuutta ja ajallista kerrostuneisuutta. Kanerva tuo artikkelissaan mainiosti esiin, miten unien historiallista merkitystä voi lähestyä myös fiktion välityksellä.

Rauhattomien unten pohdinnan päättää Ville Kivimäki artikkelilla, jossa tarkastellaan kesän 1944 käsittelyä yhtäältä suomalaisten rintamaveteraanien väkivaltaisissa unissa ja toisaalta elokuvan piirissä. Kivimäen kokemushistoriallinen analyysi kartoittaa painajaisten roolia rintamalla olleiden jaetussa elämysmaailmassa mutta tulkitsee unikuvausten myös rakentavan sodanjälkeistä todellisuutta ja viitoittavan historiallista muutosta. Kivimäen analyysissä pahat unet eivät jää vain yksilölliseksi trauman käsittelyksi vaan näyttävät laajana ja monisuuntaisena yhteiskunnallisena prosessina.

Unien historiallisen tutkimuksen mahdollisuuksia ensimmäisten joukossa pohtinut Peter Burke kiinnitti jo 1970-luvulla huomiota siihen,

miten moninkertaisen muokkaamisen ja sensuroinnin prosessin unet käyvät läpi ennen kuin ne päätyvät historian tutkimuksen lähteisiin: jo valveilla muistettu uni eroaa nukkuessa koetusta, mutta kerrottaessa ja kirjattaessa uni muuttuu edelleen niin kuulijoiden kuin kielen ja sosiaalisten normienkin vaikutuksesta.⁷ Vaikka tämän prosessin voi ajatella hämärtävän varsinaista unikokemusta, juuri unien kulttuurinen käsittely – kertominen, muistiin merkitseminen, tulkitseminen ja merkityksellistäminen – tekee niistä historian tutkimukselle kiinnostavia.⁸ Tämän teemanumeron artikkeleissa unien historiaa tarkastellaan monella eri tavalla, mutta niissä kaikissa voi huomata saman perusajatuksen unien ja unikokemusten merkittävydestä niin menneisyyden ihmisten elämässä kuin heidän jakamansa maailman tulkitsemisessa.

Anu Korhonen on Alue- ja kulttuurintutkimuksen professori Helsingin yliopistossa sekä *Pohjoiset painajaiset 1400–2020* -tutkimusprojektin johtaja. Sähköposti: anu.korhonen@helsinki.fi

7. Peter Burke, *L'histoire sociale des rêves. Annales, Economies, Sociétés, Civilisations* 28:2 (1973), 329–342.

8. Plane 2014, 11.